

DELINKVENT XULQ-ATVORGA EGA O‘QUVCHILARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI VA ULARNI KORREKSIYA QILISH USULLARI

*Surxondaryo viloyati Boysun tumani
27-maktab amaliyotchi psixologi
Samadova Oydin Sobirovna
Surxondaryo viloyati Boysun tumani
3-maktab amaliyotchi psixologi
Nabiyeva Mahliyo Usmonovna
Surxondaryo viloyati Boysun tumani
2-maktab amaliyotchi psixologi
Nasimava Muqaddam Akbarovna
Surxondaryo viloyati Boysun tumani
1-maktab amaliyotchi psixologi
Salimova Dilfuza Ibragimovna*

Annotatsiya: Mazkur maqolada delinkvent xulq-atvorga ega o‘quvchilarning psixologik xususiyatlari, ularning shakllanishiga ta’sir etuvchi ijtimoiy va individual omillar tahlil qilinadi. Shuningdek, o‘smirlik davrida yuzaga keladigan xulq og‘ishlarining sabablari, shaxs rivojlanishidagi muammoli jihatlar hamda salbiy xatti-harakatlarning oldini olish masalalari yoritiladi. Maqolada delinkvent xulq-atvorga ega o‘quvchilar bilan ishlashda qo‘llaniladigan psixologik-pedagogik korreksiya usullari, profilaktik chora-tadbirlar va samarali yondashuvlar ilmiy asosda bayon etilgan. Shu bilan birga, maktab psixologi, pedagog va ota-onalarning o‘zaro hamkorligi ushbu muammoni hal etishda muhim omil sifatida ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: delinkvent xulq-atvor, xulq og‘ishlari, o‘smirlik davri, psixologik xususiyatlar, ijtimoiy omillar, agressivlik, deviant xulq, psixologik korreksiya, profilaktika, maktab psixologi, pedagogik yondashuv, ijtimoiy muhit.

KIRISH

Bugungi kunda ta’lim tizimida o‘quvchilarning faqat bilim olish jarayonini emas, balki ularning shaxs sifatida shakllanishi, xulq-atvori va ijtimoiy moslashuvini ta’minlash ham muhim vazifa hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, delinkvent xulq-atvorga ega o‘quvchilar muammosi pedagogika va psixologiya sohasida dolzarb masalalardan biri bo‘lib qolmoqda. Xulq-atvorda og‘ishlar, ya’ni jamiyatda qabul qilingan me’yor va qoidalarga zid harakatlar o‘smir shaxsining rivojlanishiga, uning ta’lim jarayonidagi muvaffaqiyatiga hamda ijtimoiy munosabatlariga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Delinkvent xulq-atvor odatda o‘smirlik davrida ko‘proq namoyon bo‘lib,

bu davr shaxsning psixologik jihatdan murakkab, o'zgaruvchan va shakllanish bosqichi hisoblanadi. O'smirlar bu davrda emotsional beqarorlik, mustaqillikka intilish, ijtimoiy rollarni sinab ko'rish kabi holatlarni boshdan kechiradilar. Agar ushbu jarayon to'g'ri psixologik va pedagogik qo'llab-quvvatlanmasa, salbiy xulq-atvor shakllanishi ehtimoli ortadi. Delinkvent xulq-atvorning yuzaga kelishiga bir qator omillar ta'sir qiladi. Bular qatoriga oiladagi tarbiya muhitining yetarli darajada emasligi, ijtimoiy nazoratning sustligi, tengdoshlar guruhining salbiy ta'siri, shuningdek, o'quvchining shaxsiy psixologik xususiyatlari kiradi. Ayrim hollarda o'quvchilarda agressivlik, o'zini boshqara olmaslik, impulsiv xatti-harakatlar, emotsional barqarorlikning pastligi kabi holatlar kuzatiladi. Bunday holatlar o'quvchining jamiyatga moslashuvini qiyinlashtiradi va turli xulq og'ishlariga olib keladi. Shu bois, delinkvent xulq-atvoriga ega o'quvchilar bilan ishlashda psixologik-pedagogik yondashuvlarning ahamiyati juda katta. Ularni aniqlash, sabablarini o'rganish hamda to'g'ri korreksiya qilish orqali o'quvchining ijobiy xulq-atvorini shakllantirish mumkin. Bu jarayonda maktab psixologi, o'qituvchilar va otionalarning hamkorligi muhim o'rin tutadi. Delinkvent xulq-atvoriga ega o'quvchilar bilan tizimli va ilmiy asoslangan ish olib borish nafaqat ularning shaxsiy rivojlanishiga, balki jamiyatda sog'lom ijtimoiy muhitni shakllantirishga ham xizmat qiladi. Shu sababli, ushbu muammoni chuqur o'rganish, uning psixologik xususiyatlarini tahlil qilish va samarali korreksiya usullarini ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Delinkvent xulq-atvoriga ega o'quvchilarning psixologik xususiyatlarini yoritish hamda ularni korreksiya qilishning samarali usullarini tahlil qilishdan iborat.

ASOSIY QISM

Delinkvent xulq-atvoriga ega o'quvchilar muammosi zamonaviy psixologiya va pedagogikada alohida e'tibor talab etadigan murakkab ijtimoiy-psixologik hodisa hisoblanadi. Bunday xulq-atvor ko'pincha shaxsning ichki psixologik holati, tarbiya muhiti va ijtimoiy omillar ta'sirida shakllanadi. Shu sababli delinkvent xulqning sabablarini va uning psixologik xususiyatlarini chuqur o'rganish samarali korreksion ishlarning asosini tashkil etadi. Delinkvent xulq-atvoriga ega o'quvchilarda bir qator tipik psixologik xususiyatlar kuzatiladi. Eng avvalo, ularda emotsional barqarorlikning pastligi va tez qo'zg'aluvchanlik holatlari namoyon bo'ladi. Bunday o'quvchilar kichik stress yoki ijtimoiy bosimga nisbatan keskin reaksiya berishadi, bu esa agressiv yoki impulsiv xatti-harakatlarga olib keladi. Shuningdek, ularda o'zini boshqarish (self-control) ko'nikmalarining zaifligi kuzatiladi. Bu holat o'quvchilarning o'z xatti-harakatlarini ongli nazorat qila olmasligi, oqibatlarini oldindan baholamasligi bilan ifodalanadi. Natijada ular tez-tez qoidalarni buzish, intizomsizlik yoki jamiyat me'yorlariga zid harakatlar sodir etishlari mumkin. Yana bir muhim xususiyat — past darajadagi motivatsiya va o'qishga nisbatan salbiy munosabatdir. Delinkvent o'quvchilar ko'pincha o'quv jarayoniga befarq bo'lishadi, kelajak maqsadlarini aniq

belgilay olmaydilar va ta'limga qiziqishlari sust bo'ladi. Bundan tashqari, bunday o'quvchilarda o'ziga ishonchsizlik yoki aksincha, haddan tashqari o'zini yuqori baholash holatlari ham uchrashi mumkin. Bu ichki nomutanosiblik ularning ijtimoiy munosabatlarida muammolarni keltirib chiqaradi. Ijtimoiy jihatdan esa delinkvent o'quvchilar ko'pincha salbiy tengdoshlar guruhiga moyillik bildiradilar. Ular ijobiy ijtimoiy muhitdan uzoqlashib, noto'g'ri xulq-atvorni qo'llab-quvvatlovchi guruhlarga qo'shilishlari mumkin.

Delinkvent xulq-atvorning yuzaga kelishiga bir nechta omillar ta'sir qiladi:

1. **Oila muhiti:** tarbiyaning yetishmasligi, nazoratning sustligi yoki oilaviy nizolar;
2. **Ijtimoiy omillar:** salbiy do'stlar muhiti, internet va media ta'siri;
3. **Shaxsiy omillar:** temperament xususiyatlari, emotsional beqarorlik, o'zini baholash;

4. **Ta'lim muassasasi omillari:** yetarli psixologik qo'llab-quvvatlashning yo'qligi.

Ushbu omillar birgalikda o'quvchining xulqida og'ishlar paydo bo'lishiga olib kelishi mumkin. Delinkvent xulq-atvoriga ega o'quvchilar bilan ishlashda psixologik-pedagogik korreksiya muhim o'rin tutadi. Korreksiya ishlari kompleks yondashuv asosida amalga oshirilishi lozim.

Birinchi, **psixodiagnostika ishlari** orqali o'quvchining shaxsiy xususiyatlari, muammolari va ehtiyojlari aniqlanadi. Testlar, suhbat va kuzatish metodlari asosida individual psixologik xarita tuziladi.

Ikkinchi, **individual psixologik maslahatlar** o'tkaziladi. Bu jarayonda o'quvchining ichki muammolari, hissiy holati va xulqidagi og'ishlar sabablari tahlil qilinadi hamda ularga yechim topishga yordam beriladi.

Uchinchi, **xulq-atvorni korreksiya qiluvchi treninglar** qo'llaniladi. Bunday treninglar o'quvchilarda o'zini boshqarish, kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish va ijtimoiy moslashuvni yaxshilashga qaratiladi.

To'rtinchi, **rag'batlantirish va ijobiy mustahkamlash usuli** muhim hisoblanadi. O'quvchining ijobiy xatti-harakatlari e'tirof etilib, uni to'g'ri yo'lga undash kuchaytiriladi.

Beshinchi, **oilaviy hamkorlikni yo'lga qo'yish** zarur. Ota-onalar bilan ishlash, ularni psixologik jihatdan xabardor qilish va tarbiya jarayoniga faol jalb etish korreksiya samaradorligini oshiradi.

Psixolog va pedagog hamkorligining ahamiyati

Delinkvent xulq-atvorni bartaraf etishda maktab psixologi va pedagoglar hamkorligi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Psixolog o'quvchining ichki psixologik holatini o'rganib, tavsiyalar bersa, pedagoglar ta'lim jarayonida bu tavsiyalarni amaliyotga tatbiq etadi. Bu hamkorlik natijasida o'quvchining xulqini ijobiy tomonga o'zgartirish imkoniyati kengayadi. Umuman olganda, delinkvent xulq-atvoriga ega o'quvchilar bilan ishlash tizimli, uzluksiz va ilmiy asoslangan yondashuvni talab

qiladi. Faqatgina kompleks korreksiya ishlari orqali ularning xulqini ijobiy tomonga yo'naltirish va jamiyatga moslashuvini ta'minlash mumkin.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, delinkvent xulq-atvoriga ega o'quvchilar muammosi murakkab psixologik-pedagogik hodisa bo'lib, u shaxsning ichki rivojlanishi, oilaviy tarbiya muhiti hamda ijtimoiy omillar bilan chambarchas bog'liqdir. Bunday xulq-atvorning shakllanishi bir lahzalik jarayon emas, balki uzoq vaqt davomida ta'sir etuvchi turli omillar yig'indisi natijasida yuzaga keladi. Shu sababli uni bartaraf etish ham tizimli, uzluksiz va kompleks yondashuvni talab etadi. Delinkvent xulq-atvoriga ega o'quvchilarda emotsional beqarorlik, o'zini boshqarish ko'nikmalarining zaifligi, past motivatsiya va ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklar kabi psixologik xususiyatlar ko'proq kuzatiladi. Ushbu holatlar ularning ta'lim jarayonida muvaffaqiyat qozonishiga hamda jamiyatda to'liq ijtimoiylashuviga to'sqinlik qiladi. Shu bois, bunday o'quvchilar bilan ishlashda individual yondashuv va psixologik qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi. Korreksiya jarayonida psixodiagnostika, psixologik maslahat, trening mashg'ulotlari hamda ijobiy xulq-atvorni mustahkamlash usullari samarali natija beradi. Ayniqsa, maktab psixologi, pedagoglar va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlik ushbu jarayonning muvaffaqiyatini ta'minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. O'quvchini to'g'ri tushunish, uning ehtiyoj va imkoniyatlarini inobatga olish hamda ijobiy muhit yaratish orqali xulqdagi og'ishlarni kamaytirish mumkin. Umuman olganda, delinkvent xulq-atvorni oldini olish va uni korreksiya qilish nafaqat ta'lim muassasasining, balki butun jamiyatning dolzarb vazifasi hisoblanadi. Chunki har bir o'quvchining sog'lom psixologik rivojlanishi va ijtimoiy jihatdan to'g'ri shakllanishi kelajakda barkamol shaxs va jamiyat uchun foydali fuqaroni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Shoumarov G'.B. *Oila psixologiyasi*. — Toshkent: O'qituvchi, 2010..
2. G'oziev E.G'. *Umumiy psixologiya*. — Toshkent: Universitet, 2002..
3. Sodiqov A.S. *Deviant xulq-atvor psixologiyasi*. — Toshkent: Fan, 2018..
4. G'oziyev E. G. *Ontogenez psixologiyasi* – Toshkent: "Noshir", 2010.
5. Bayyar Dj., Bayyar Dj. *Sening og'ir o'smiring*. – Moskva: "Progress", 2005.